

**ЦАГДААГИЙН БАЙГУУЛЛАГЫН ЭРЭН СУРВАЛЖЛАХ АЖЛЫГ МОНГОЛ УЛСЫН
ЭРҮҮГИЙН БАЙЦААН ШИЙТГЭХ ХУУЛЬ ТОГТООМЖИД
ХУУЛЬЧИЛЖ ИРСЭН ТҮҮХЭН УЛАМЖЛАЛ**

Д.Бямбахүү

ХСИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн, Цагдаагийн эрх зүйн
тэнхимийн багш докторонт, цагдаагийн хошууч

Эрэн сурвалжлах ажил нь цагдаагийн байгууллагын гол үүргийн нэг бөгөөд гэмт хэрэгтэй тэмцэх, нийгмийн хэв журам хамгаалах, гэмт хэрэг зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх ажлын чухал бүрэлдэхүүн хэсэг юм.

Засгийн газрын 1923 оны 6 дугаар сарын 26-ны 18 дугаар хурлаар баталсан “Цагдан цээрлүүлснийг зөрчсөнийг яллах хууль”-ийг цагдан сэргийлэх байгууллагын анхны дүрэм гэж үздэг. Учир нь уг хууль батлагдсан үед цэргийн яамнаас хуулийг биелүүлэх зорилгоор 1923 оны 06 дугаар сарын 16-ны өдөр Тунхаглан зарлах бичиг гаргаж, түүндээ Нийслэл хүрээний газар архи ууж мөрийцөж наадах, хэрүүл шуугиан өдүүлэх шөнийн цагт чимээ гаргах, гудамж зээлд хог буртаг орхих, гал усны аюул болох, хулгайлах, булаах, харштай орон сав барих зэрэг бүхийл гаж самуунтай тэмцэж бага, сага хэргийг цагдан сэргийлэх хороо шийдвэрлэж байх эр холгосон нь хууль гэж үзэж болно¹.

1924 оны 11 сард Улсын анхдугаар хурал хуралдаж Монгол улсыг “Бүгд найрамдах Монгол Ард Улс”² гэж тунхаглан анхдугаар Үндсэн хуулийг батлан гаргасантай холбоотойгоор 1926 онд “Шүүх цаазын бичиг”, түүний агуулгын хэрэгжилтийг хангах илэрхийлэл болох “Шүүн таслах газруудад аливаа хэргийг байцаан шийтгэх хууль” баталж мөрдүүлсэн байна. Уг хуулийн арван дөрөвдүгээр зүйл.

Аливаа эрүүгийн хэрэг тохиолдсоны дараа цагдан сэргийлэх газраас харьяа тойронгийн байцаагч түшмэлд мэдэгдэхээс гадна, түүний биеийг хүрэлцэн ирхээс нь урьдаар байцааж байвал зохино. Хорин хоёрдугаар зүйл. Аливаа хүнийг барих ба нэгжих хэрэгт байцаагч түшмэдээс бусад албаны хүмүүс харьяат албаны газарын эрх баригчид үсэг зурсан үнэмлэх тэмдэгт бичиг олгож явуулбал зохихийн дээр мөн бичгийг уул хүнд эрх биш урьдаар үзүүлбэл зохино. Тайлбарлах нь: Аливаа хүмүүсийг барихад түүний гэрийн ба захиргааны газар мэдэгдвэл зохино³ гэж заажээ.

Аливаа эрүүгийн хэргийг хэрхэн байцаах ба шийтгэх тухай хууль: /1935 он/

Аливаа хэргийг хэрхэн байцаах ба шийтгэх тухай хуулийн 6 бүлгийн 43 дугаар зүйлд “Аливаа эрүүгийн хэргийг дээрхи газруудаас өөр ямар нэгэн газруудаас байцаан шийтгэж үл болох боловч зарим нэг онц чухал хэрэгт засгийн газраас тусгайлан эрх олгогдсон эрх бүхий газраас энэхүү хуулийн журмыг баримтлан таслан шийтгэж болно” гэж заасан байна. Засгийн газрын 1934 оны 02 дугаар сарын 02-ны өдрийн 3 дугаар хурлаар “Ардын цагдан сэргийлэх газрын шинэ дүрэм”-ийг баталжээ.

Дүрэмд цагдан сэргийлэх байгууллагын эрх үүргийг тусгаарлаж өгсөн бөгөөд оргодол болон ор сураггүй бологсдыг эрэн сурвалжлах, олдож ирсэн эд юмс, баримт бичгийг хадгалах, шүүхийн таслан шийтгэсэн тогтоолыг хэрэгжүүлэхэд туслах зэрэг шинэ үүргүүд тусгагдсан байна.

Аливаа эрүүгийн хэргийг хэрхэн байцаах ба шийтгэх тухай хуулийн тавин долдугаар зүйл. Шүүн таслах газруудаас байцаан шийтгэх хурлыг явуулахдаа заавал хэрэгтэн хүний биеийг завлаж суулцуулан гүйцэтгэвэл зохих Үүнд: Хэрэв хэрэгтний бие оргож зайлсан буюу эсхүл үнэхээр хүнд өвчтэй зэрэг учраас таслан шийтгэх хуралд ирж чадахгүй байвал тухай баримтыг гаргуулан авахаас тухайн учрыг хуралд сонсгон түүний биегүйгээр уг хэргийг шууд таслаж уул баримтыг хэрэгт хавсаргаж байцаал болгож байвал зохино хэмээн тусгажээ.

Бүгд найрамдах монгол ард улсын бага хурлын тэргүүлэгчдийн зарлиг /1949.07.30/

¹Б. Баярсайхан, Ч.Дашням, Д.Батжаргал, Ж.Энхнасан, Г.Оюунболд, Д.Сумбаяцэрэн. Монгол улсын эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль тогтоомжийн түүхэн уламжлал.2012он. 26-27 дахь тал

²БНМАУ-ын Засгийн газрын албаны сэтгэл. №13, 1926 он, 10 дугаар сар. 34-65 дахь тал

³БНМАУ-ын Засгийн газрын албаны сэтгэл. №13, 1926 он, 10 дугаар сар. 34-65 дахь тал

1940 оны Үндсэн хуулийн агуулга зарчимд нийцүүлэн 1949 оны 7 дугаар сарын 30-ны өдөр Улсын бага хурлын тэргүүлэгчдийн 4 дүгээр зарлигаар БНМАУ-ын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийг баталсан. Энэ хууль нь 5 хэсэг, 26 бүлэг, 440 зүйлтэй тэр үеийн ЗСБНХУ-ын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийг хуулбарласан гэж зарим судлаачид үздэг. Энэ үеэс эрэн сурвалжилж баривчлахад тогтоолыг прокуророор батлуулж хүний эрхийг хангах тал дээр нилээд дэвшил гарчээ.

Уг хуулийн Долоо. Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Үндсэн хуулийн 99 дүгээр зүйлд заасан ёсоор Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын ард иргэдийн биед халдаж үл болох явдлыг хангана. Шүүхийн тогтоолгүй буюу прокурорын зөвшөөрөлгүйгээр хэн хүнийг баривчилж үл болно⁴.

Нэг зуун жаран долоо. Яллагдагч этгээд онц шалтгаангүйгээр хүрэлцэн эс ирвэл түүнийг албадан авчирна. Яллагдагч этгээд мөрдлөгөөс нуугдан зайлсхийвэл мөрдөн байцаагч урьдаар дуудахгүйгээр шууд албадан авчруулах эрхтэй болно. Яллагдагчийг албадан авчируулахдаа мөрдөн байцаагчаас шалтгааныг зааж гаргасан бөгөөд прокуророор батлуулсан тогтоолоор гүйцэтгэвэл зохино.

Нэг зуун жаран ес. Яллагдагчийн суугаа газар мэдэхгүй буюу оргон зайлсан бол мөрдөн байцаагчаас түүнийг эрж олох тухай тогтоол гаргана гэж хуульчилжээ.

Бүгд найрамдах монгол ард улсын эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль /1963.12.24/

Монгол орон социализм байгуулах зорилтын хүрээнд 1960-аад оны эхэн үеэс эрх зүйн бүхийл баримт бичиг Монгол Ардын Хувьсгалт Нам (МАХН)-ын шийдвэр нөлөөлөх болсон байна. Иймээс эрх зүйн зохицуулалтыг өөрчлөн шинэчилж эхэлсэн байна. Тухайлбал: Эрүүгийн хууль (1961 он), Иргэний хууль (1963 он), Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль (1963 он), Засан хүмүүжүүлэх хөдөлмөрийн хууль (1966 он), Иргэний байцаан шийтгэх хууль (1967 он), Хөдөлмөрийн хууль (1973 он), Гэр бүлийн хууль (1973 он), Прокурорын хяналтын хууль (1976 он), Шүүхийн байгууламжийн хууль (1978 он)-ийг тус тус батлан мөрдүүлэхийн зэрэгцээ тэдгээрт олон тооны нэмэлт, өөрчлөлт оруулж, мөн холбогдох бусад эрх зүйн актыг тэдгээрт нийцүүлэн батлан гаргаж байсан байна.

БНМАУ-ын АИХ-ын чуулганаар 1963 оны 12 дугаар сарын 24-ний өдөр ЭБШХ-ийг шинэчлэн баталсан нь 7 хэсэг, 36 бүлэг, 410 зүйлтэй бөгөөд 1964 оны 6 дугаар сарын 1-ний өдрөөс дагаж мөрдсөн байна⁵. Энэ хуульд шүүх, прокурор, мөрдөн байцаагч, хэрэг бүртгэх байгууллага өөр өөрсдийн эрх хэмжээний үүрэг хэмээн хуульчилж өгсөн давуу талтай.

Бүгд найрамдах монгол ард улсын эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль 4-р зүйл. Эрүүгийн хэргийг үүсгэн явуулах ба гэмт хэргийг илрүүлэх үүрэгт. Гэмт хэргийн шинж тэмдэг илэрсэн тухайд шүүх, прокурор, мөрдөн байцаагч, хэрэг бүртгэх байгууллага өөрөөрсдийн эрх хэмжээний дотор эрүүгийн хэрэг үүсгэж, гэмт хэрэг гарсан байдал ба гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг олж тогтоох, түүнд ял шийтгэл оногдуулах талаар хуульд заасан бүх арга хэмжээ авах үүрэгтэй. Уг хуулийн 122-р зүйлийн Хэрэг бүртгэх байгууллагын үүрэгт. Хэрэг бүртгэх байгууллага нь гэмт хэрэг ба түүнийг үйлдсэн этгээдийг олж илрүүлэхийн тулд зайлшгүй шаардлагатай шуурхай эрэн сурвалжлах ба эрүүгийн байцаан шийтгэх хуульд заасан бусад арга хэмжээг авах үүрэгтэй.

Мөн 123-р зүйл буюу хэрэг бүртгэх байгууллагын ажиллагаа нь гэмт хэргийн шинж байгаа бол хэрэг бүртгэх байгууллага эрүүгийн хэрэг үүсгэж, эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн заалтыг удирдлага болгон, гэмт хэргийн ул мөрийг олж тогтоох ба хамгаалах талаар мөрдөн байцаалтын хойшлуулшгүй ажиллагаануудыг хийх үүнд: үзлэг, нэгжлэг хийх, шаардлагатай зүйлийг хураан авах, сэжигтэнг албадан саатуулах ба байцаах, хохирогч, гэрчийг байцаах, түүнчлэн яллагдагчаар татах тухай тогтоол гаргах ба ял сонсгохоос бусад энэ хуульд заасан мөрдөн байцаалтын ажиллагаануудыг хийнэ.

Хэрэг бүртгэх байгууллага, гэмт хэргийг илрүүлсэн ба түүнийг бүртгэж эхэлсэн тухайгаа нэн даруй прокурорт мэдэгдэнэ. Хэрэг бүртгэх байгууллага мөрдөн байцаалтын хойшлуулшгүй ажиллагаануудыг арван дөрвөн хоногийн дотор гүйцэтгэж, мөн хугацааны дотор хэргийг мөрдөн байцаагчид шилжүүлнэ.

⁴Б. Баярсайхан, Ч.Дашням, Д.Батжаргал, Ж.Энхнасан, Г.Оюунболд, Д.Сумъяацэрэн. Монгол улсын эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль тогтоомжийн түүхэн уламжлал.2012он. 127-151 дахь тал

⁵БНМАУ хууль, дүрэм, тогтоолын эмхтгэл 1963он. БНМАУ-ын хуулиуд 1. УБ., 180 дахь тал

Гэмт хэргийг илрүүлэх ба хэрэгтэнг олох бололцоо байгаагүй хэргийг мөрдөн байцаагчид шилжүүлсний дараа хэрэг бүртгэх байгууллага нь мөрдөн байцаагчийн даалгавраар гэмт хэргийг илрүүлэх ба хэрэгтнийг олох талаар зайлшгүй шаардлагатай шуурхай эрэн сурвалжлах ажиллагаануудыг үргэлжлэн хийх үүрэгтэй. Гүйцэтгэсэн ажлынхаа дүнг тухай бүр мөрдөн байцаагчид мэдэгдэж байна.

Урьдчилсан мөрдөн байцаалт явуулах байгууллага 125-р зүйлд. Эрүүгийн хэрэгт урьдчилсан мөрдөн байцаалтыг прокурорын ба цагдан сэргийлэх байгууллагын мөрдөн байцаагч, түүнчлэн Нийгмийг Аюулаас Хамгаалах Яамны улсыг аюулаас хамгаалах байгууллагын мөрдөн байцаагч явуулна. Үүнд: БНМАУ-ын эрүүгийн хуулийн 58-60, 96-105, 107, 108, 136, 137, 143-145, 149, 150, 155, 176, 191-221-р зүйл, БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын Тэргүүлэгчдийн 1962 оны 12-р сарын 7-ны 204-р зарлигт заасан гэмт хэрэг, мөн шүүх, прокурор, өмгөөлөх байгууллагын ажилтны үйлдсэн гэмт хэрэгт урьдчилсан мөрдөн байцаалтыг прокурорын мөрдөн байцаагч, эрүүгийн хуулийн 45-57, 61-62-р зүйлд заасан гэмт хэрэгт урьдчилсан мөрдөн байцаалтыг НАХЯамны улсыг аюулаас хамгаалах байгууллагын мөрдөн байцаагч, эрүүгийн хуулийн дээр дурдсанаас бусад зүйлд заасан гэмт хэрэгт урьдчилсан мөрдөн байцаалтыг улсын цагдан сэргийлэх байгууллагын мөрдөн байцаагч тус тус явуулна.

Харин эрүүгийн хуулийн 63, 64-р зүйлд заасан гэмт хэрэгт урьдчилсан мөрдөн байцаалт явуулахдаа улс олон нийтийн хөрөнгийг хулгайлсан, дээрэмдсэн хэрэг, мөн цагдан сэргийлэх байгууллагын эрэн сурвалжлах, шуурхай албаны ажлын үр дүнд илэрсэн ашиглан шамшиг дуулсан хэрэгт цагдан сэргийлэх байгууллагын мөрдөн байцаагч, улс олон нийтийн хөрөнгийг ашиглан шамшиг дуулсан нь дээрхээс бусад байдлаар илэрсэн бол урьдчилсан мөрдөн байцаалтыг прокурорын мөрдөн байцаагч явуулна⁶.

Хэрэг бүртгэх, урьдчилсан мөрдөн байцаалт явуулах ерөнхий нөхцлийн 135-р зүйл. Зарим даалгаварт: Хэрэг бүртгэгч буюу мөрдөн байцаагч өөр орон нутагт гүйцэтгэх шаардлагатай мөрдөн байцаалтын ба эрэн сурвалжлах зарим ажиллагааг өөрөө гүйцэтгэх буюу тухайн орон нутгийн хэрэг бүртгэх зохих байгууллага буюу мөрдөн байцаагчаар гүйцэтгүүлэхээр даалгах эрхтэй бөгөөд тэд нь тэрхүү даалгаврыг арав хоногийн дотор биелүүлэх үүрэгтэй.

Урьдчилсан мөрдөн байцаалтыг түдгэлзүүлэх үндэс ба хугацаа гэсэн 192-р зүйлд: Урьдчилсан мөрдөн байцаалтыг түдгэлзүүлэхийн өмнө мөрдөн байцаагч яллагдагчийн байхгүйгээр гүйцэтгэж болох мөрдөн байцаалтын бүх ажиллагааг гүйцэтгэх, яллагдагчийг олж илрүүлэх буюу гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг тогтоох бүх арга хэмжээг авах үүрэгтэй.

Уг хуулийн яллагдагчийг эрэн сурвалжлах буюу 193-р зүйлд яллагдагчийн байгаа газар мэдэгдэхгүй байвал мөрдөн байцаагч эрэн сурвалжлах шаардлагатай арга хэмжээг авна. Мөрдөн байцаагч эрэн сурвалжлах ажлыг гүйцэтгүүлэхээр цагдан сэргийлэх байгууллагад даалгах эрхтэй бөгөөд энэ тухай тусгай тогтоол гаргана.

Эрэн сурвалжлах явдлыг урьдчилсан мөрдөн байцаалтын үед буюу хэргийг түдгэлзүүлэхийн хамт зарлана. Энэ хуулийн 87, 94-р зүйлд заасан үндэс бүхий байвал мөрдөн байцаагч эрэн сурвалжлуулж байгаа этгээдийн хувьд прокурорын зөвшөөрөлтэйгээр цагдан хорихоор таслан сэргийлэх арга хэмжээ авч болно⁷.

Мөн Ардын Их Хурлын Тэргүүлэгчдийн 1964 оны 8 дугаар сарын 18-ны өдрийн 144 дүгээр зарлигаар Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн (154-р зүйлд), нутаг заагдсан этгээд оргох буюу нутаг зайлуулагдсан этгээд дур зоргоороо эргэж ирэх буюу засан хүмүүжүүлэх ажлаас зайлсхийх гэмт хэргүүдийг нэмж хамааруулсан байна

Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай /1994.03.28/

1992 онд шинэ Үндсэн хууль батлан мөрдүүлсний дараа 1994 оны 3 дугаар сарын 28-ны өдрийн хуулиар ЭБШХ-д зарчмын, томоохон нэмэлт өөрчлөлт оруулжээ. Энэ хуулийн 193-р зүйлд сэжигтэн, яллагдагч оргон зайлсан байвал хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч эрэн сурвалжлах шаардлагатай арга хэмжээг авна. Мөрдөн байцаагч эрэн сурвалжлах ажлыг гүйцэтгүүлэхээр цагдаагийн байгууллагад даалгах эрхтэй бөгөөд энэ тухай тогтоол гаргана.

Эрэн сурвалжлах явдлыг хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын үед буюу хэргийг түдгэлзүүлэхийн хамт зарлана. Энэ хуулийн 87, 94 дүгээр зүйлд заасан үндэслэл байвал мөрдөн

⁶ БНМАУ хууль, дүрэм, тогтоолын эмхтгэл 1963 он. БНМАУ-ын хуулиуд 1. УБ., 180-260 дахь тал

⁷ Б. Баярсайхан, Ч. Дашням, Д. Батжаргал, Ж. Энхнасан, Г. Оюунболд, Д. Сумъяацэрэн. Монгол улсын эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль тогтоомжийн түүхэн уламжлал. 2012 он. 133-151 дахь тал

байцаагч эрэн сурвалжилж байгаа этгээдийг прокурорын зөвшөөрөлтэйгээр цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээ авч болно⁸.

Гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг олж тогтоох арга хэмжээ 94-рзүйлд. Энэ хуулийн 192 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн 1-д заасан тохиолдолд хэргийг түдгэлзүүлсний дараа мөрдөн байцаах байгууллага өөрөө буюу цагдаагийн болон хэрэг бүртгэх бусад байгууллагатай хамтран гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг олж тогтоох арга хэмжээ авах үүрэгтэй⁹ хэмээн хамтын ажиллагааг хуульчилсан байна.

Монгол улсын эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль /2002.01.10/

ЭБШ хуулийг 1 дүгээр сарын 10-ны өдөр тус тус баталж мөн оны 9 дүгээр сарын 1-ний өдрөөс дагаж мөрдсөн. Шинэчлэн найруулж 2002 оны 9 дүгээр сарын 1-ний өдрөөс дагаж мөрдсөн Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль нь дотоод, гадаадын эрдэмтэн судлаачдын дүгнэснээр хэргийн бодит үнэнийг тогтоох, талуудын байцаан шийтгэх ажиллагаанд оролцох үүргийн бодит-практик тэнцвэрт байдлыг хангаж, эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагааг эрх зүйт төрийн үзэлд тохируулж олон улсын жишигт нийцсэн хууль болжээ.

Хэрэг бүртгэгч мөрдөн байцаагчийн эрх үүрэг буюу энэ хуулийн 28.2.15. өөр орон нутагт байцаан шийтгэх тодорхой ажиллагаа явуулах, гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг эрэн сурвалжлах, түүнчлэн гүйцэтгэх тодорхой ажиллагаа явуулах шаардлагатай бол энэ тухай даалгаврыг бичгээр гаргах ба түүнийг хүлээн авсан хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалт явуулах байгууллага заасан хугацаанд заавал биелүүлж хариуг цугларсан нотлох баримтын хамтаар хүргүүлэх гэж үүрэг болгосон байна.

Мөн хуулийн 29.1.1.хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах албаны даргын эрх хэмжээндхэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын ажиллагааг зохион байгуулалтын болон мэргэжлийн удирдлагаар хангах замаар гэмт хэрэг, түүнийг үйлдсэн этгээдийг олж тогтоох талаар шуурхай зохицуулалт хийнэ гэж тусгажээ.

Энэ хуулийн 205.2.хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтыг түдгэлзүүлэхийн өмнө хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч нь сэжигтэн, яллагдагчийн байхгүйд гүйцэтгэж болох бүх ажиллагааг явуулах, гэмт хэрэг үйлдсэн болон оргон зайлсан этгээдийг олж илрүүлэх бүх арга хэмжээг авах үүрэгтэй.

Энэ хуулийн 206 дугаар зүйлд сэжигтэн, яллагдагчийг эрэн сурвалжлах гэж хуульчилжээ. 206.1-д сэжигтэн, яллагдагч оргон зайлсан бол хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч эрэн сурвалжлах арга хэмжээг авна. 206.2.Хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч, прокурор эрэн сурвалжлах ажлыг гүйцэтгүүлэхээр цагдаагийн байгууллагад даалгаж, энэ тухай тогтоол гаргана гэж тус тус заажээ¹⁰.

ЭРҮҮГИЙН ЭРХ ЗҮЙН ОНОЛ ПРАКТИКИЙН АСУУДАЛ

ХУУЛЬ ЁСНЫ ЭРХЭЭ ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ НЬ ГЭМТ ХЭРГИЙГ ҮГҮЙСГЭХ НӨХЦӨЛ БАЙДАЛ БОЛОХ ТУХАЙ ҮНДСЭН ОЙЛГОЛТ

Б.Хишигтогтох

ХСИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн, мөрдөх ажиллагааны
онол, тактикийн тэнхимийн ахлах багш

Хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны үндсэн ойлголт мөн чанарын тухай асуудлыг авч үзэхийн өмнө гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдлын тухай суурь ойлголт, томъёололыг тайлбарлах шаардлагатай юм.

Ер нь эрүүгийн эрх зүйн онол-арга зүйн ном-зохиолд гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдлыг нэн ялангуяа сүүлийн жилүүдэд дараахь байдлаар томъёолж ирсэн байдаг. Тухайлбал “Тодорхой этгээдийн өөртөө байгаа эрхээ хэрэгжүүлж байгаа ажиллагаа”, “Хууль хэрэгжүүлж

⁸Төрийн мэдээлэл. УБ 1994 он. №5

⁹Б. Баярсайхан, Ч. Дашням, Д. Батжаргал, Ж. Энхнасан, Г. Оюунболд, Д. Сумъяацэрэн. Монгол улсын эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль тогтоомжийн түүхэн уламжлал. 2012 он. 339-340 дахь тал

¹⁰Төрийн мэдээлэл. УБ 2002 он. №6.

байгаа ажиллагаа”, “Мэргэжлийн эрх үүргээ хэрэгжүүлж байгаа ажиллагаа” гэх зэргээр бичиж байна¹¹.

Гэвч бидний үзэж байгаагаар дурьдсан нөхцөл байдлуудыг нэгэн нэр томъёотой болгох буюу “хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлэх” гэж томъёолох нь зохистой мэт санагдана.

Яагаад гэвэл тухайн этгээд хууль ёсоор өөрт нь олгогдсон (үүрэг болгосон) эрхээ хууль ёсны дагуу хэрэгжүүлэхдээ эрүүгийн эрх зүйгээр хамгаалсан эрх ашигт хохирол учруулдаг бөгөөд түүнтэй холбоо бүхий мэргэжлийнхээ чиг үүргийг хэрэгжүүлэхдээ ч гэсэн зөвхөн хуульд заасан үндэслэлийг гол болгодог ба тэрхүү үйл явцыг зохицуулах журмыг гагцхүү хуулинд тодорхойлон заасан байдаг тул уг үйл явцыг хэрэгжүүлж байгаа буюу зохицуулж байгаа үйл ажиллагаа нь зөвхөн хууль ёсны эрхтэй байдаг тул уг үйлдэл нь үндэслэл, мөн чанарын хувьд үнэхээр хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа ажиллагаа байдаг, байх ёстой.

Иймд энэ үйл явцыг судлаач В.И.Михайлов нилээд үндэстэй, нарийвчлалтай тодорхойлсон байна. Тэрээр үзэхдээ “Өөрийн” эрхээ хэрэгжүүлэх гэдэг томъёолол нь илтэд ойлгомжгүй бөгөөд тухайн хүн “бусдын” эрхийг хэрэгжүүлэх боломжгүй харин гагцхүү тухайн хүн буюу тодорхой ажилтанд хууль ёсоор олгогдсон эрх үүргээ хэрэгжүүлж байгаа ажиллагаа юм¹² гэжээ. Өөрөөр хэлбэл уг ажиллагаа нь зөвхөн хувь хүнд, өөрт нь хамаарах зүйл биш харин үнэхээр хуулиар хүлээсэн эрх үүргээ хэрэгжүүлж байгаа хууль ёсны ажиллагаа байдаг гэдгийг онцлон тэмдэглэсэн байна.

Энэ дашрамд дурьдахад гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдалд хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа ажиллагааг хэрхэн хамааруулах, тэгэх ямар үндэслэл шалгуур байгаа болох уг асуудлыг холбогдох хууль тогтоомж нэн ялангуяа эрүүгийн хуульд хэрхэн тусгаж оруулах зэрэг асуудлыг эрүүгийн эрх зүйн шинжлэх ухааны суурь судалгаа болгож цогц байдлаар нь авч үзсэн судалгаа болон эрүүгийн эрх зүйн ном, зохиол нилээд дутмаг бөгөөд ер нь энэ чиглэлийн эрдэм шинжилгээний чанартай бүтээл манай орны хувьд бараг байхгүй байна гэж хэлж болно.

Харин олон улсын хэмжээнд буюу онцолж дурьдвал ОХУ-ын эрүүгийн эрх зүйн нилээд судлаач эрдэмтэн өөрсдийн бүтээлдээ хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа ажиллагаа гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдал болох талаар тодорхой санал-дүгнэлт дэвшүүлжээ.

Тухайлбал С.Калина бичихдээ: хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа буюу тодруулбал хууль хэрэгжүүлж байгаа, мэргэжлийн үүргээ гүйцэтгэж байгаа, өөрийн бодит эрхээ гүйцэтгэж байгаа зэрэг хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагаа нь гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдалд тооцох онол-арга зүйн бүрэн үндэстэй юм¹³ гэжээ.

Гэвч эрүүгийн эрх зүйгээс өөр бусад салбар эрх зүйд буюу тэдгээрийн холбогдох хууль тогтоомжид заасан хууль эрхээ хэрэгжүүлж байгаа тодорхой үйл ажиллагаануудыг эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх үндэслэлтэй эсэх нь нилээд маргаан дагуулж байгаа асуудал юм.

Яагаад гэвэл иргэний эрх зүй ба захиргааны эрх зүйн тодорхой хэм хэмжээ-зохицуулалт нь өөрийн мөн чанарын хувьд тухайн болсон үйл явдлыг эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх үндэслэл болж чадахгүй. Энэ тухай Н.И.Загородников бичихдээ: “Эрүүгийн эрх зүй дэх олон ойлголт, асуудал, иргэн, захиргааны болон бусад салбар эрх зүйн үндэслэлүүдтэй байдаг боловч чухамхүү эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх асуудлын тухайд гол үндэслэл нь эрүүгийн хууль тогтоомж байх учиртай”¹⁴ гэжээ.

Иймд эрүүгийн хуулиар хамгаалсан эрх ашигт хохирол учруулсан асуудлыг үнэхээр эрүүгийн эрх зүйн үндсэн бодлого зарчмыг баримтлах ёстой гэдгийг дийлэнх судлаачид хүлээн зөвшөөрдөг болох нь тодорхой байгаа боловч сүүлийн үеийн эрүүгийн эрх зүйн чиглэлээр гарсан нилээд сурах бичиг, ном-зохиолд хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагааг гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдалд тооцох талаар огтхон ч дурьдахгүй байгаагийн дээр уг асуудалтай холбоотой олон зүйл маргаан дагуулсаар байгаа боловч уг асуудлыг эрүүгийн хууль тогтоомжоор зохицуулах ёстойг бүгд хүлээн зөвшөөрч байна.¹⁵

¹¹ Курс советского уголовного права. М.1970, 400-р тал, С.Жанцан. “Монголын эрүүгийн эрх зүйн онол” УБ.2009, Ж.Болдбаатар, “Монгол Улсын Эрүүгийн эрх зүй, ерөнхий анги”, УБ.2010

¹² Михайлов.В.И. О социально-юридическом аспекте содержания обстоятельств исключающих преступность деяния. Государство и право, 1995, №12, 68-р тал

¹³ Калина.С. Обстоятельства, исключающие преступность деяния, понятие и виды. Уголовное право, 1999, №3, 7-р тал

¹⁴ Загородников.Н.М. Советское уголовное право.М.1975, 100-101-р тал

¹⁵ Уголовное право.Общая часть, И 1992, 200-р тал, Уголовное право. Общая часть, И 1997, 178-р тал,

Ингэснээрээ эрүүгийн эрх зүйн ихэнх эрдэмтэн-судлаачид хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагааг гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдалд тооцох ёстой гэдэгтэй дийлэнх нь санал нэгдэж байгаа юм. Тухайлбал нэрт эрдэмтэн А.А.Пионтковский эрүүгийн эрх зүйн талаар туурвисан гол бүтээлүүддээ “Хуулиар олгогдсон эрх хэмжээнийхээ хүрээнд өөртөө байгаа эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагаа нь хэдүйбээр гэмт хэргийн шинжийг илэрхийлж байгаа боловч тэр нь уг болсон үйл явдлын нийгмийн аюулыг үгүйсгэж буй нөхцөл байдал болж болох талтай” гэж аюулыг үгүйсгэх нөхцөл байдлуудын эрүүгийн эрх зүйн онол-арга зүйн суурь үндсийг тодорхойлсон байдаг.¹⁶

Гэвч аливаа гэмт үйл ажиллагаа нь “Хууль ёсны бус” зүйл болох нь нэн тодорхой тул түүнийг хэзээ ч хууль ёсны ажиллагаа гэж үзэхгүй бөгөөд харин тухайн хүнд тодорхой хуулинд заасан, бүр үүрэг болгож өгсөн бодитой үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх замаар бусдад гэм хор, хохирол учруулж байгаа үйлдэл нь хэдүйбээр гэмт хэргийн шинжтэй боловч түүнийг хийхэд хүргэсэн нөхцөл байдал нь өөрөө нийгэмд аюултай байдаг боловч хууль ёсны үүргээ хэрэгжүүлж байгаа ажиллагаа нь мөн чанарын хувьд нийгэмд ашигтай тэгэхлээр тэр ажиллагаа нь гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдалд тооцогддог гэдгийг онцгой анхаарах хэрэгтэй юм.

Нөгөө талаар “хууль бус” зарим ажиллагаа, тухайлбал хууль бусаар үр хөндөх, бусдыг хууль бусаар хорих зэрэг үйлдлүүд нь тодорхой төрлийн гэмт хэрэгт тооцогддог бөгөөд иймэрхүү маягийн (төрлийн) “хууль бус” үйлдлүүд нь мөн чанар, үндэслэлийн хувьд гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдлаас огт өөр болох нь тодорхой.

Иймд хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагааг гагцхүү эрүүгийн хуулинд заасан үндэслэлээр гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдалд тооцох нь онол-арга зүйн ба хууль цаазын бүрэн үндэстэй юм.

Яагаад гэвэл тодорхой төрлийн гэмт хэргийн бүрэлдэхүүн, ерөнхий болоод нарийвчилсан шинжийг гагцхүү эрүүгийн хуулинд тодорхойлон заадаг бөгөөд ийнхүү заасан тодорхой төрлийн гэмт хэргийг хийсэн үйл ажиллагаа нь ямагт гэмт хэрэгт тооцогдох бөгөөд “хууль ёсоор” бусдад гэм хор учруулах гэсэн ойлголт байж болохгүй.

Харин эрүүгийн хуулинд урьдчилан, тодорхой, бодитой заасан үйл ажиллагаа нь хэдүйбээр гэмт хэргийн ерөнхий хэлбэр, мөн чанар, тэр ч байтугай бодит хохирлыг учруулсан байсан ч тэрхүү ажиллагаа нь эрүүгийн хуульд заасан үндэслэл, хэр хэмжээний дотор үйлдэгдсэн бол тэр нь гэмт хэрэгт тооцогдохгүй. Жишээлбэл: Үнэхээр эрүүгийн хуулийн дагуу хийгдсэн аргагүй хамгаалалт нь бусдыг санаатай алсан ч гэмт хэрэгт тооцогддоггүй.

Харин эрүүгийн хуулиас өөр бусад хуулинд тодорхойлон заасан бодит үйл ажиллагааны улмаас гэмт хэрэг үйлдсэн бол тухайлбал зэвсэгт хүчний харуулын дүрэм болон хилийн албаны хуулинд тодорхойлон заасан зөрчил-бодит үйл ажиллагааг гэмт хэрэгт тооцох эсэхийг маш нарийвчлан тодорхойлж хууль-эрх зүйн үндэслэлийг нь нэгэн мөр боловсруулах шаардлага амьдрал-практикт нэн тулгамдсан асуудал болоод байна.

Энэ тухай В.Михайлов бичихдээ “зэвсэгт хүчний цагийн манаач тухайн харуулын объектод халдсан үйл ажиллагааг таслан зогсоох тэр ч байтугай галт зэвсэг хэрэглэх, тухайн “халдагчийг” шууд буудаж хөнөөх эрх, үүрэгтэй бөгөөд түүнийг зэвсэгт хүчний холбогдох дүрэмд (харуулын албаны дүрэм) тодорхой заасан байдаг тул тэрхүү бодит үйл ажиллагааг эрүүгийн хуулийн холбогдох заалт тухайлбал аргагүй хамгаалалтын хэм хэмжээг үндэслэл болгохгүйгээр эрх ёсны буюу хууль ёсны үйл ажиллагаанд тооцох боломжгүй юм”¹⁷ гэжээ.

Дээр дурьдсан бодит үйл явдал буюу “хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа” тодорхой үйлдэл цагдаагийн байгууллагын ажилтнуудад ч гэсэн шууд хамаарч болох талтай бөгөөд иймэрхүү санал-дүгнэлтийг Е.А.Галактионов, А.И.Каплунов нарын зэрэг судлаачид өөрсдийн зарим бүтээлдээ дэвшүүлсэн байна.¹⁸ Харин манай улсын хувьд энэ чиглэлээр дагнасан судалгаа,

Рахманинова.Г.К. Осуществление лицом своего права как обстоятельство, исключающее преступность деяния, Автореф.дис.канд.юрид.наук. М 1994,

Уголовный закон. Опыт теоретического моделирования. Под.ред. В.И.Кудрявцева и С.Г.Калиной, М. 1987, 119-138-р тал, Кадников.Н.Г, Обстоятельства, , исключающие преступность деяния / Н.Г.Кадников, М, 1998, 39-45-р тал

¹⁶ Курс советского уголовного право, М.1970, 400-р тал

¹⁷ Михайлов.В.Выполнение профессиональных функций, как обстоятельство, исключающее преступность деяния/В.Михайлов.// Уголовное право, 2002, №2, 51-р тал.

¹⁸ Галактионов,Е.А. Проблемы правового регулирования сотрудниками государственных

тодорхой дэвшүүлсэн санал-дүгнэлт одоохондоо хараагүй байна гэж хэлэх бүрэн үндэстэй юм.

Гэтэл манай хойд хөрш ОХУ-ын шүүх-мөрдөн байцаах ажлын практикт үндэслэл болсон шүүхийн, бүр ОХУ-ын Дээд шүүхийн тогтоол хүртэл нэгэнтээ батлагдан гарч практикт мөрдөгдөж байна. Тухайлбал 1984 оны 8-р сарын 16-нд гарсан ОХУ-ын Дээд шүүхийн бүгд хурлын тогтоолд “Нийгэмд аюултай халдлагыг таслан зогсоох болон хэв журам зөрчиж буй тодорхой гэмт этгээдүүдийг баривчлах, албадан саатуулах зорилгоор явуулж буй хууль сахиулагч байгууллагуудын ажилтнууд ба цэрэгжүүлсэн харуул хамгаалалтын ажилтнуудын эрх ашгийг хамгаалан зохицуулахдаа хуулийн заалтыг ягштал сахин биелүүлэхийн хамтад дээр дурьдсан хүмүүс хэв журам сахиулах талаар холбогдох эрх зүйн актад дурьдсан журам, төрөлжсөн дүрмийн заалтад тодорхойлон заасан бодит үндэслэл хэр хэмжээний дагуу зөрчил гаргагч гэмт этгээдүүд ба довтлогч этгээдүүдийн үйлдлийг таслан зогсоох болон тэдгээрийг баривчлах ажиллагаандаа галт зэвсэг болон хүч хэрэглэсэн нь хууль ёсны ажиллагаа байвал тэдгээрийг эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх үндэслэлтэй”¹⁹ гэж заасан байдаг.

Аливаа шинжлэх ухааны судлагдахуун болж буй ойлголт, юмс үзэгдлийн мөн чанарыг тодорхойлно гэдэг нь юуны өмнө уг асуудлын үндсэн буюу шийдвэрлэх шинжүүдийг нь гаргаж ирэх, тогтоох явдал байдаг тул хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагааны түгээмэл буюу нийтлэг шинж нь гэмт хэргийг үгүйсгэгч нөхцөл байдлын шинжүүдтэй нийцэж байх ёстой гэж үзэж байна.

Иймд гэмт хэргийг үгүйсгэж байгаа нөхцөл байдал нь объектив ба субьектив шинжүүдтэй байдаг нь ойлгомжтой.

Гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдлын объектив шинж нь:

а) Тэдгээр нөхцөл байдлыг ямар нэг хуулийн хэм хэмжээгээр урьдчилан тодорхойлж зааж өгсөн байдаг;

б) Тухайн үйл явдлууд нь эрүүгийн хуулиар хамгаалсан нийгмийн харилцаанд хор хохирол учруулсан байдаг;

в) Тухайн үйлдэл нь хуулинд урьдчилан заасан хэмжээ хязгаар буюу тодорхой журмыг зөрчсөн байдгаараа мөн чанарын хувьд хуулиар хамгаалж байгаа объектод хохирол учруулдаг;

г) Эрүүгийн хуулиар хамгаалсан нийгмийн харилцаанд хохирол учруулсан бодит үйлдлийн эсрэг хийсэн үйл ажиллагаа байдаг тул ямагт нийгэмд ашигтай байдаг зэрэг нь объектив шинжид хамаарч болох талтай.

Харин субьектив шинж тэмдэг нь гэвэл:

а) Уг үйл ажиллагааг хийж байгаа этгээд нь хэрэг хариуцах чадвартай;

б) Уг этгээд нь эрүүгийн хариуцлага хүлээх насанд хүрсэн байдаг;

в) Түүний хийж байгаа үйл ажиллагаа нь ямагт мөн чанарын хувьд нийгэмд ашигтай байдаг тул зорилго сэдэлт нь мөн нийгэмд ашигтай байдаг зэрэг болно. Энэ тухай Ю.В.Керимов “Гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдлууд” (М.1972) гэдэг бүтээлдээ дээрх объектив болон субьектив шинжүүдийг эрүүгийн эрх зүйн шинжлэх ухааны нарийвчилсан судалгаа, онол-арга зүйн үндэслэлтэйгээр тодорхойлон бичсэн билээ.

Иймд дээр дурьдсан шинж тэмдгүүдийг нэгтгэн дүгнэж тэдгээрийн бодит мөн чанарыг тодорхой бүтэц, ангилалд оруулж бичвэл:

Нэгдүгээрт: Гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдал нь юуны өмнө холбогдох хуулийн хэм хэмжээгээр зохицуулагдах шаардлагатай байдаг тул энэ шинжийг нь “тодорхой хэм хэмжээгээр зохицуулагддаг” мөн чанар гэж томъёолж болох талтай.

Энэ тухай И.Ребане бичихдээ: “Гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдлыг түүний зохицуулалтынх нь мөн чанарыг үндэслэж хоёр үндсэн бүлэгт хуваан үзэж болох юм. Тухайлбал:

1. Эрүүгийн хуулинд урьдчилан тодорхойлж заасан нөхцөл байдлууд.

2. Холбогдох өөр хуулинд урьдчилан заасан нөхцөл байдлууд гэсэн хоёр үндсэн хэсэгт хувааж болно.”²⁰ гэжээ.

военизированных организаций огнестрельного оружия/ Е.А.Галактионов, А.И.Каплунов//

Правоведение, 1996, №4, 11-р тал

¹⁹ Сборник постановлений Пленум Верховных судов СССР и РСФСР (Российский Федераций) по

уголовным делам. М,2000, 191-р тал

²⁰ Ребане.И. Обстоятельства, исключающие общественную опасность / И.Ребане // советское уголовное

Гэвч бидний үзэж байгаагаар дээр дурдсан ангилалд 3 дахь хэсэг буюу эрүүгийн хууль тогтоомж ба өөр бусад салбар эрх зүйн холбогдох хууль тогтоомжид урьдчилан заасан нөхцөл байдлуудыг зайлшгүй хамааруулан үзэх шаардлагатай юм. Энэ хэсэгт багтаж байгаа нөхцөл байдлууд нь практикт үндсэн 3 хэлбэрээр илэрч байна гэж үзэж болох үндэстэй. Үүнд:

1. Эрүүгийн хууль тогтоомж буюу улмаар үндсэн хуулиар хамгаалсан харилцаанд хор хохирол учруулж байгаа үйл ажиллагаа, тухайлбал ах дүү төрөл төрөгсдийнхөө эсрэг мэдүүлэг өгөхөөс татгалзаж байгаа үйлдэл нь мөн чанарын хувьд үндсэн хууль буюу эрүүгийн хуулиар хамгаалж байгаа харилцааны эсрэг шинжтэй байдаг. (Үндсэн хуулийн 14 дэх заалт)

2. Эрүүгийн хуулиар хамгаалан зохицуулж байгаа нийгмийн харилцаанд хор хохирол учруулж байгаа үйл ажиллагаа, тухайлбал аливаа этгээд өөрийнхөө гэргий, нөхөр болон ойрын төрөл садныхаа үйлдсэн гэмт хэргийг үл мэдээлэх буюу нуун дарагдуулах нь хүний ёсны мөн чанараас урган гардаг зүйл учир энэ нь хэдүйбээр эрүүгийн хуулинд заасан тодорхой төрлийн гэмт хэрэг мөн боловч уг үйл ажиллагааг хэрвээ холбогдох хуулинд урьдчилан зохицуулах талаар тодорхой заасан байвал түүнийг гэмт хэргийг үгүйсгэгч нөхцөл байдалд хамааруулан үзэж болох талтай боловч энэ нь манай улсын холбогдох ямарваа хуульд огтхон ч заагаагүй тул шууд утгаар нь практикт хэрэгжүүлэх боломжгүй байна.

Харин олон улсын эрүүгийн эрх зүйд буюу тухайлбал ОХУ-ын эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 316-р зүйлд: хэн нэг хүн эхнэр, нөхрийнхөө буюу ойрын ах дүүгийнхээ үйлдсэн хэргийг нуун дарагдуулах эрхтэй гэдгийг шууд тодорхойлон заасан бөгөөд уг үйл ажиллагааг ямагт хөнгөрүүлж үздэг байна.

Хоёрдугаарт: Гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдал нь мөн чанарын хувьд нийгэмд ашигтай бөгөөд ямагт бодит үйл ажиллагаа байдаг тул хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж буй үйл явдал нь ухамсарт, тухайн хүний сэтгэл зоригийн дагуу болдог зүйл боловч уг үйл ажиллагааг хийхэд хүргэж байгаа үндэслэл, нөхцөл нь ямагт гадны буюу хөндлөнгийн нөлөөлөлтэй байдгаараа онцлогтой бөгөөд харин бусдын биеийн хүчинд автагдсан буюу давагдашгүй хүчин зүйлийн улмаас уг ажиллагааг хийсэн байвал тэр нь хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйлдэлд тооцогдохгүй болох талтай гэдгийг анхаарах хэрэгтэй.

Яагаад гэвэл дурьдаж буй энэхүү тодорхой тохиолдол нь албаны үүрэгт ажиллагаатай холбоогүй харин хувийн шинжтэй байж болдгоороо онцлогтой.

Нөгөө талаар давагдашгүй хүчин зүйлд автах гэдэг нь тэр болгон тухайн хүний албаны үүрэгт буюу хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа ажиллагаатай холбогдоогүй байж болох талтай. Учир нь давагдашгүй хүчин зүйл нь байгалийн үзэгдэл, адгуус амьтны довтолгоо гэх мэт янз бүрийн хүчин зүйлтэй холбогдож гардаг тул түүний эсрэг хийж байгаа үйл ажиллагаа нь уг этгээдийн санаа зоригоос тэр болгон хамаардаггүй.

Цаашилбал биеийн хүчин зүйлд автагдана гэдэг нь тухайн нөхцөлд уг этгээдийн санаа бодол, сэтгэл зоригоос тэр болгон шалтгаалдаггүй гэдэг нь тодорхой тул ийм нөхцөлд хийж байгаа үйл ажиллагааны хууль-эрх зүйн мөн чанар, үндэслэлийг тэр болгон тодорхойлох, тооцох боломжгүй байдаг.

Иймд тухайн болж байгаа үйл явдал, нөхцөл байдлыг ухааран ойлгох, ухамсарлах боломжгүй нөхцөлд хийсэн үйл ажиллагааг тэр болгон хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа нөхцөл байдалд хамааруулж үзэх боломжгүй юм.

Хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагаанд заавал байвал зохих бодит шинжийн нэг нь тухайн үйлдэл нь эрүүгийн хуулиар хамгаалагдсан нийгмийн харилцаанд хор хохирол учруулж байгаа явдал байдаг тул уг үйл ажиллагаа нь гол төлөв ямар нэг гэмт хэргийн шинж тэмдгийг өөртөө агуулж байгаагаараа онцлогтой.

Энэ тухай П.Яни бичихдээ: “Хуулинд урьдчилан заасан үндсэн нөхцөл, хэр хэмжээний дотор ялангуяа тодорхой тогтоосон журмыг ягштал баримталсан үйл ажиллагаа нь тодорхой гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний шинжийг өөртөө агуулж байгаа ч гэсэн уг үйлдэл нь гэмт хэрэгт тооцогдохгүй”²¹ гэжээ. Иймд хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагаа нь гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдал болохын хувьд уг болсон бодит үйл явдал нь ямарваа гэмт

право. Общее учение о преступление, -Тарту, 1983.Ч.3.-сб

²¹ Яни.П. Крайная необходимость: непроступный вред экономического преступления П.Яни // Закон-2000, №7, 48-р тал.

хэргийн бүрэлдэхүүний шинжийг бүрэн буюу хэлбэрийн төдий байдлаар илтгэн харуулж байдаг нь түүнд заавал байвал зохих бодит шинж юм.

Энэ мөн чанарыг бүрэн дүүрэн тодорхойлон тогтоохын тулд уг үйл явдлын зөвхөн үйлдлийнх нь буюу биеийн хүчин чадлын шинжийг төдийгүй хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа хамгийн гол амин шинж болох нийгэмд ашигтай социал мөн чанарыг нь онцгойлон нээж харуулах шаардлагатай юм.

Чухам энэхүү мөн чанарын талаар В.И.Михайлов нилээд нарийвчлалтай, оновчтой бичсэн байдаг. Тэрээр бичихдээ: “Тухайн болсон үйл явдал нь хэдүйбээр бодитой хор хохирол учруулсан ч гэсэн зохих үндэслэл байвал эрх ёсны буюу хууль ёсны үйл ажиллагаанд тооцогдох боловч харин түүний хор хохиролтой, аюултай мөн чанар нь огтхон ч өөрчлөгдөхгүй. Өөрөөр хэлбэл уг болсон үйл явдал нь хэдүйбээр хууль ёсны ажиллагаа байдаг боловч түүний нийгмийн мөн чанар нь ялангуяа “аюултай” шинж нь социал үнэлгээний хувьд өөрийнхөө мөн чанарыг огтхон ч өөрчилдөггүй”²² гэжээ.

Үүнээс үзвэл хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагааг гэмт хэргийг үгүйсгэгч нөхцөл байдалд тооцох үндэслэл нь тэрхүү үйл явдал эрүүгийн хуулиар хамгаалсан нийгмийн харилцаанд хохирол учруулж байгаа ухамсартай буюу тухайн этгээдийн сэтгэл-зоригийн дагуу болдог санаатай, бодитой үйл ажиллагаа байдагт оршино.

Нөгөө талаар энэхүү үйл ажиллагаа нь хуулинд урьдчилан заасан хэр хэмжээ, үндэслэлийн дагуу болсон байх учиртай бөгөөд энэ нь уг үйл явдлын бас нэгэн бодит шинж болох ёстойг онцгой анхаарах хэрэгтэй юм.

Иймд хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагаа, тохиолдол бүрийн хууль ёсны хэр хэмжээ, нэн ялангуяа хуулинд урьдчилан тодорхойлон заасан бодит үндэслэл, шинж болон уг үйл ажиллагааг хийх талаар тогтоосон журмын заалт бүрийг тал бүрээс нь, бүрэн дүүрэн, бодитой “ягштал” тогтоох шаардлагатай гэдгийг онцгой анхаарвал зохилтой.

Хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагааг гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдалд тооцох өөр нэгэн онцгой, бие даасан, бодитой шинж буюу үзэгдэл нь уг үйл ажиллагаа нь өөрийн мөн чанарын хувьд нийгэмд ашигтай буюу түүнийг (уг болсон бодит явдлыг) олон нийтийн зүгээс зайлшгүй хүлээн зөвшөөрдөгт оршдог.

Яагаад гэвэл хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйлдэл нь ямагт нийгмийн ашиг сонирхолыг хамгаалахын тулд зайлшгүй хийж байгаа буюу хийхэд хүргэж байгаа үйл ажиллагаа байдаг. Энэ нь зөвхөн нийгмийн эрх ашиг төдийгүй хувийн эрх ашгийг ч гэсэн хамгаалах зорилготой байж болохыг үгүйсгэх аргагүй.

Энэ тухай С.И.Никулин бичихдээ: “Хувийн эрх ашгийг хамгаалах явдал нь улсын ба нийгмийн эрх ашгийг хамгаалахтай эн зэрэгцэхүйц үйл явдал тул хувийн эрх ашгийг хамгаалах нь эрүүгийн хууль тогтоомжийн бас нэгэн үндсэн зорилт мөн”²³ гэжээ.

Ийнхүү эрүүгийн хуульд тодорхой этгээдийн хувийн буюу “амины” эрх ашгийг хамгаалдаг төдийгүй түүнийг эрх зүйн хэм хэмжээгээр зохицуулдаг тохиолдлын нэг нь тухайн этгээд ойрын ах дүү, төрөл садан болон эхнэр, нөхрийнхөө эсрэг мэдүүлэг өгөхгүй байх хууль ёсны бодит эрхтэй байдаг явдал юм. Энэ нь өөр бусад салбар эрх зүйн хувьд ч гэсэн мөн нэгэн адил хамаардаг.

Гэвч бусад салбар эрх зүйгээр зохицуулагддаг тодорхой үйл явдлууд нь нийгэмд ашигтай байх буюу олон нийтийн зүгээс хүлээн зөвшөөрөгдөх түвшингийн хувьд харилцан адилгүй янз бүр байдаг нь тодорхой.

Иймд тухайн үйл ажиллагаануудыг зохицуулах эрх зүйн хэм хэмжээнүүд нь өөрийн мөн чанарын хувьд мөн харилцан адилгүй өөр өөр байдаг ажээ. Өөрөөр хэлбэл тэдгээр зохицуулалт нь бас объектив ба субъектив шинжтэй байх нь ойлгомжтой. Энэ тухай Ю.В.Баулин бичихдээ: “Гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдал нь мөн чанарын хувьд янз бүр байх бөгөөд уг үйл ажиллагаа нь гэмт хэргийн шинжийг зөвхөн хэлбэрийн төдийгөөр үл барам зарим шинж нь тухайлбал субъектын нас, хэрэг хариуцах чадвартай байх зэргээрээ бүгд ижилхэн байдаг”²⁴ гэжээ.

²² Михайлов, В.И. Нормативное регулирование правомерного вреда в сфере предпринимательства В.И.Михайлов // Закон, -2000, №7, 36-р тал.

²³ Никулин, С.И. Уголовный закон и частный интерес. / С.И.Никулин, М, 1994, 10-р тал. Кудрявцев, В.Н. Право и поведение / В.Н.Кудрявцев, -М, 1978, 40-р тал.

²⁴ Баулин, Ю.В. Обстоятельства, исключающие преступность деяния / Ю.В. Баулин. Харьков, 1991, 24-р

Тэр ч байтугай хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагаа нь тодорхой нөхцөл байдалд заавал тусгай субьекттэй байх тохиолдол ч гарч болно. Тухайлбал: Цагдаагийн ажилтан тодорхой гэмт хэрэгтний үйлдлийг газар дээр нь таслан зогсоох, баривчлахдаа галт зэвсэг хэрэглэсэн тохиолдлыг шалгахад юуны өмнө тухайн ажилтан албан үүргийн хувьд галт зэвсгийг хэрэглэх эрх, үүрэгтэй эсэх, тийнхүү хэрэглэсэн ажиллагаа нь холбогдох тусгай дүрэм, тушаал, заавар, журмын тодорхой заалтыг биелүүлсэн буюу “ягштал” баримталсан эсэх зэргийг нарийвчлан тогтоох шаардлага гарч ирдэг.

Энэ нь гэмт хэргийг үгүйсгэгч нөхцөл байдал нь зөвхөн ерөнхий шинж, үндэслэлтэй байдаг төдийгүй тухайн үйлдэл, тохиолдол бүрт хамаарах нарийвчилсан үндэслэл, шалгууртай байдаг буюу байх ёстой гэдгийг илтгэн харуулж байна.

Дээр дурьдсанаас үндэслэн дүгнэвэл хууль ёсны үүргээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагаа нь гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдал болохын хувьд дараахь үндсэн, бодит шинжүүдтэй гэж үзэж болох талтай байна. Үүнд:

1.Уг үйл явдал нь “хэм хэмжээт” буюу заавал урьдчилан тогтоож өгсөн журмаар зохицуулагддаг.

2.Уг нөхцөл байдлууд нь эрүүгийн хуулиар хамгаалсан нийгмийн харилцаанд хор хохирол заавал учруулдаг тул түүнийг хийж буй этгээдийн үйлдлийн объектив ба субьектив шинжийг, нэн ялангуяа эрүүгийн хуулинд урьдчилан тодорхойлон заасан байх;

3.Уг үйл ажиллагаа нь хуулинд урьдчилан заасан үндэслэл, хэр хэмжээний дотор болсон байх;

4.Уг үйл ажиллагаа нь эрүүгийн хуулиар хамгаалсан харилцаанд хор хохирол учруулсан байдаг боловч өөрийн мөн чанарын хувьд нийгэмд ашигтай байдаг;

5.Уг үйл ажиллагааг хийж байгаа этгээд нь хэрэг хариуцах чадвартай, хуулинд заасан насанд хүрсэн байх гэх зэрэг субьектив шинжүүдтэй байх болно. Гэвч энэ нь бүрэн дүүрэн тогтоож тодорхойлсон шинжүүд биш болох нь ойлгомжтой бөгөөд уг асуудлыг цаашид эрүүгийн эрх зүйн шинжлэх ухааны онол-арга зүйн үүднээс улам нарийвчлан судлах нь дамжиггүй юм.